

Alljärgnev käsikiri on (mõningate väikeste muudatustega) ära toodud raamatus

Eesti teadlased ja insenerid välismaal

Koostanud Vahur Mägi ja Anne Valmas

Teaduste Akadeemia Kirjastus

Tallinn 2011

ISBN 978-9985-50-416-1

Raamat on välja antud Tallinna Ülikooli Akadeemilise raamatukogu välisest kirjanduse keskuse ja Tallinna Tehnikaülikooli raamatukogu koostöös.

Arvi Hillar Parbo Elulugu

Lapsepõlv

Kasvasin üles 1930. aastatel koos kolme vennaga oma vanemate talus Loodna lähedal Läänemaal. Lähemad keskused olid Kullamaa, 10 kilomeetrit ja Märjamaa, 20 kilomeetrit. Mina olin vendadest vanuselt teine; õdesid meil ei olnud.

Saja hektari suuruse talu peamine sissetulek oli lihast ja piimast, kasvatati ka teravilja, kartuleid, ja lina. Töid tegi isa koos mõne palgatud sulasega. Meie, poisid, aitasime juba noorest east jõukohaselt kaasa.

Elu maal sel ajal oli teistsugune kui tänapäeval. Elektrit meie ümbruskonnas ei olnud. Keetmine ja talvel maja soojendamine käis puudega köetud pliidi ja ahjude abil. Valgustuseks olid petrooliumi lambid ja pimeduses väljas ning laudas talitades käisime petrooliumi laternatega.

Toit oli oma saadustest, leiba küpsetas ema ja isegi seepi keetsime searasvast ja seebikivist ise. Küla poes ümber kilomeetri kaugusel käisime ainult soola, suhkrut, soolaheeringate jne. ostmiseks.

Kõik tööd tehti hobustega, jõumasinaid ega traktorit meil ei olnud. Hobuseid oli kuus ja meie, poisid, õppisime varakult nendega ümber käima, kündma, äestama, heinasaadusid küüni vedama ja piima meiereisse viima. Mina õppisin lehma lüpsma ja tegin seda tihti koos karjanaise ja emaga. Piima väärtus oli rasvasisaldavuses millest tehti meiereis võid ja lehmade piimaandi ning rasvaprotsenti kontrollisime pidevalt. Oli aeg kus teadsin kogu meie karja lüpsitulemusi peast.

Autot meil ei olnud. Käimised toimusid kas jalgsi, jalgratastel, või hobuvankri või reega. Talvel meie, poisid, liikusime suuskadel. Harukordadel, väga halva ilmaga, viis isa kooli hobusega.

Telefoni saime 1930. aastate lõpul, varem saime seda kasutada küla poes. Ajalehed, kui need postitalusse tulid, olid mitu päeva vanad. Päevauudiseid kuulsime aku jõul töötavast raadiost, akut laeti algkooli juures oleva tuuleveskiga. Raadio oli ka meelelahutuseks, muusikaliste ettekannete ja sel ajal väga populaarsete kuuldemängude kuulamiseks. Keskuseks oli koolimaja saal kus peeti tähtpäevadel aktusi ja vahest näitemänge ning muid ettekandeid. Muidu käisime väljas harva. Lähim apteek oli Kullamaal ning arst ja hambaarst Märjamaal. Laiarööpaline raudteejaam oli Ristil, meilt 20 km.

Isa käis vahetevahel Tallinnas ja tagasi tulles oli tal tavaliselt kaasas kohvritäis väljamüügilt ostetud raamatuid mis aja jooksul moodustasid küllaltki suure

raamatukogu. Meie, poisid, lugesime neid innukalt ja saime eluaegseteks raamatusõpradeks.

Aega jäi ka mängudeks. Lage väljak maja lähedal oli spordi tegemiseks ja talu metsaga kaetud alad olid ideaalsed kauboide ning indiaanlaste seiklusteks. Talvel oli jää madalamates kohtades hea uisutamiseks. Populaarsed olid ka sõjamängud. Kui vanem vend oli ära koolis Tallinnas olin mina alati kindral ja nooremad vennad ohvitserid. Ainukene reamees meie armees oli koer Pauka.

Koolitee

Kooliteed algasime kaheksa aastaselt, meilt nelja kilomeetri kaugusel Loodna algkoolis. Eesti esimese iseseisvuse ajal võis pärast algkooli neljanda klassi lõpetamist edasi minna teatavate gümnaasiumite eelastmesse, või progümnaasiumi. Pärast kaht aastat progümnaasiumis sai siis gümnaasiumi esimesse klassi. Aastal 1939 sain sisse Gustav Adolfi progümnaasiumi Tallinnas, kus elasin onu juures Pelgulinnas. Kevadel 1940 sain edasi II klassi. Siis aga tuli kommunistlik riigipööre juunis ja Eesti Nõukogude Liidu poolt annekteerimine. Progümnaasiumid kui kodanlikud nähtused suleti ja sügisel läksin tagasi Loodna algkooli 6. klassi, mille lõpetasin.

Septembris 1941 olin edukas sisseastumise eksamil Gustav Adolfi gümnaasiumi esimesse klassi. Elasin jälle onu juures. Kevadel 1943 lõpetasin II klassi ja ühtlasi ka gümnaasiumi alamastme ning otsustasin minna Tallinna Tehnikumi, mille meie vanem vend oli varem masinaehituse alal lõpetanud, elektrotehnikat õppima. Seal sain olla lühikest aega kuna Punaarmee murdis 1944. aasta jaanuaris Saksa rinde Leningradi all ja jõudis kiirelt Narva lähistele. Eesti oli teise Nõukogude okupatsiooni ohus ja viimane Eesti Vabariigi peaminister Jüri Uluots kõneles raadios, kutsudes mehi selle peatamiseks üles ning toetades toimuvat sakslaste mobilisatsiooni.

Sõjaväes

Mina koos kahe koolivennaga otsustasime kooli pooleli jätta ja sellele kutsele järgneda. Kutsealusteks olime liiga noored, aga veebruari algusel astusime vabatahtlikult Eesti Lennugruppi. See koosnes merelennu eskadrillist Ülemistel mis oli luuretegevuses ning tegutses allveelaevade vastu Soome lahel, ja kahest ööpommitajate eskadrillist mis asusid alguses idarinde põhjalõigus Venemaal, hiljem Virumaal Rahklas.

Pärast väljaõpet Liibavi lennukoolis Lätis (mina maapealses personalis) moodustati meie õppegrupist ööpommitajate kolmas eskadrill mis saadeti juunis 1944 Jõhvi lähedale Tammiku välilennuväljale ja pommitas eesmäärke Narva, hiljem Sinimägede, rindel ja lähitagalas kuni augusti lõpuni. Järgnes paar nädalat lende ajutistelt lennuväljadelt Türi lähedal Tartu rindele, ja septembri keskel Eestist lahkumine. Suures segaduses polnud võimalik perekonnaga ühendust võtta ja nii ma ei teadnud mitu aastat mis nendega oli juhtunud.

Pärast peatust Leedus läks teekond läbi Ida-Preisimaa ja Poola Saksamaale, kus lennugrupp lõpetas tegevuse. Märtsini 1945 olime alguses nimeliselt langevarjurite, tegelikult jalaväe väljaõppel Esbjergis Taanis ja siis õhutõrjes Dortmundis Saksamaal. Aprillis jõudsin pärast mitmesuguseid seiklusi Eesti diviisi tagavararügemendi juurde Odenses Taanis. Seal saadeti meid kuu lõpu poole teele diviisi juurde Sileesiasse, aga Berliin oli juba Punaarmee piiramisrõngas ja sealt ei saanud enam läbi. Meid laaditi rongilt maha ja marssisime jala 400 kilomeetrit lääne poole, Punaarmee kannul, kuni mai alguses kohtusime Lüblowi küla juures Mecklenburgis Ameerika eelvägedega.

Saksamaa oli liitlaste poolt Ameerika, Inglise, Prantsuse ja Nõukogude okupatsioonitsoonideks jagatud. Koht kus meie olime oli Nõukogude tsooniks määratud ja ameeriklased tõmbusid sealt tagasi, enne seda aga meid inglastele üle andes kes meid Inglise tsooni viisid. Järgmised kuud olin Inglise sõjavangis Uklei järve ääres Schleswig Holsteinis.

DP laagris

Välismaalastest põgenikele, keda nimetati *displaced persons* (DP), avati Saksamaal laagrid ja septembri lõpul 1945 õnnestus mul ühte Eesti DP laagrisse Lübeckis sisse saada. Lübeckis oli teisi minusuguseid kel oli keskkool pooleli ja ka endisi kooliõpetajaid, niisiis asutati seal Eesti Gümnaasium, mille lõpetasin 1946. aasta kevadel.

Mäeasjandust õppimas

Hamburgis oli tööle hakanud Balti Ülikool kus nii õppejõud kui ka tudengid olid Balti riikidest. Käisin ühe semestri seal filoloogia teaduskonnas mis oli meeldiv, aga tahtmine oli ikka inseneriasjandust õppida millega olin juba Tallinna Tehnikumis alustanud. Olin ka huvitatud mineraalidest ja Tallinnas koolis käies olin vabal ajal käinud Lasnamäel kivimurdudes trilobiite ning muid fossiile korjamas. Panin need huvid kokku ja otsustasin hakata Bergakademie Clausthal'is (Clausthali Mäeakadeemias) Harzi mägedes mäeasjandust õppima.

Harz oli alates 10. sajandist olnud seatina, tšingi ja hõbeda kaevanduste keskus. Üks kaevandustest, Rammelsberg Goslari lähedal, oli vahetpidamata töötanud 1000 aastat. Clausthali Mäeakadeemia asutati aastal 1775 ja seal olid paljud Ameerika mäeinsenerid, metallurgid ja geoloogid oma elukutsed omandanud enne kui Ameerikas sellised koolid avati.

Mäeakadeemia, mis oli sõja ajal suletud kuna enamus professoreid ja õpilasi kutsuti sõjaväkke, oli uuesti avamisel kui mina oktoobris 1946 seal õpinguid alustasin. Suurem osa tudengeid olid tagasipöördunud sõdurid.

1946. aasta talv oli eriti külm, ja kuna koolihoonetele polnud kütust käisid nii õpetajad kui ka õpilased loengutel paksude mantlite, karvamütside ja kinnastega. Selle asemel et vähendada õpetamise taset või õpilaste tahtmist õppida oli mõju hoopis vastupidine. Me ei õppinud selleks et eksamitest läbi saada vaid et oskusi omandada, sest teadsime et sellest olenes meie tulevik. Ebamugavustel polnud tähtsust. See tuleb mulle alati meelde kui kuulen tänapäeval kaebusi mitteküllaldaste vahendite, halbade tingimuste jne. kohta.

Clausthalis olles sain teada et perekond Eestis elas kodutalus edasi. Siis aga katkes jälle ühendus ligi kümneks aastaks.

Kooli vaheajal märtsis 1948 töötasin esimese päeva kaevurina maa all Clausthali lähedal olevas seatina ja tšingi kaevanduses, et nii praktilisi kogemusi kui ka sissetulekut saada. Järgmisel vaheajal olin söekaevuriks Gelsenkircheni lähedal Ruhris.

Kaevandustes töötades leidsin, et seal oli kogenud saksa insenere ja endisi kaevanduste juhatajaid kes olid nüüd palju madalamatel ametkohtadel. Nad olid pärast sõda Sileesiast välja aetud kui see ala Poolale anti, kompensatsiooniks Ida-Poola eest mis jäi Nõukogude Liidu valdusse. (Poola idapiir jäi samaks mis oli kokku lepitud Stalini ja Hitleri vahel 1939. aastal.) Saksa mäetööstus ei olnud laienemas, kogenud mäeinsenere oli rohkem kui tarvis, ja tuleviku väljavaated minusugusele polnud hiilgavad. Niisiis otsustasin Euroopast lahkuda.

Minek Austraaliasse

Teadsin, et Austraalias oli puudus tööjõust ja et seal oli ka mäetööstus. Kivisütt oli leitud Austraalias juba varsti pärast eurooplaste poolt asustamist 18. sajandi lõpul ja vaseleidud Lõuna Austraalias 19. sajandi esimesel poolel rahuldasiid mitmet aega kümme protsenti maailma vasetarvitusest. Kullaleiud tolle sajandi keskpaiku panid aluse Austraalia elanikkonna ja majanduse kiirele kasvule; 19. sajandi teisel poolel tuli Austraaliast pool kogu maailma kullatoodangust. Järgnesid seatina, tsingi, hõbeda, inglissima ja pruunsõe leiud ning tootmine.

Austraalia esindajad käisid DP laagrites värbamas ja emigreerumise formaalsused täideti kiirelt. Niisiis otsustasin Austraaliasse välja rännata ja novembris 1949 astusingi esimest korda Austraalia pinnale Melbourne'is, pärast kolme nädalalist vahepeatusest laevareisi Itaaliast, Napolist.

Austraaliast

Austraalia aborigeenid olid siia saabunud saarestikust põhjapool Austraaliat umbes 40,000 aastat tagasi. Esimesed eurooplastest elanikud Austraalias olid 1788. aastal siia asumisele saadetud inglise sunnitöölised ja nende valvurid. Aborigeene arvatakse sel ajal olevat olnud umbes 350 000, neil oli palju suguharusid ja 250 erinevat keelt, ja nad olid nomaadid. Nende elukohaks jäi enamasti sisemaa kuna saabujad asustasid rannaäärsed alad.

Järgmise sajandi esimesel poolel moodustati kuus Inglise kolooniat (New South Wales, Victoria, Queensland, Lõuna Australia, Lääne Austraalia ja Tasmaania) millel oli igal oma otse Inglismaale alluv kuberner ja valitsus, elanikkonnaks aja jooksul vabastatud sunnitöölised ja hiljem saabunud vabatahtlikud asujad. Aastal 1901 kõik need kolooniad leppisid kokku moodustamiseks Austraalia föderatsiooniks ja föderaalvalitsuse millele anti üle õigused välisesinduseks, kaitsejõudude moodustamiseks, piirivalveks, maksustamiseks jne. kuna endised kolooniad jäid osariikidena tegelema kohalike asjadega. Otseselt föderaalvalitsuse all on Northern Territory (Põhja Territoorium) ja pealinn Canberra, mis ehitati föderaalvalitsuse asukohaks Sydney ja Melbourne'i vahele. Alguses Inglise dominiion, on Austraalia olnud 1931. aastast saadik iseseisev maa, ehkki Inglise kuninganna on ka veel tänapäeval Austraalia kuningannaks. See on aga nominaalne ametikoht ja tegelik riigipea on kindralkuberner, kes on austraallane ja määratakse ametisse peaministri ettepanekul.

Minu siia saabumise ajal 1949. aastal oli Austraalias 8 miljonit elanikku, enamasti inglise, iiri ja šoti päritoluga. Pärastsõjaaegsed sisserändajad olid suurelt osalt mitte inglise keelt kõnelevad, alguses DP laagritest Saksamaalt ja siis Hollandist, Itaaliast, Kreekast ja mujalt. Aastal 1966 tühistati "*white Australia policy*" mis keelas mitte-valgete sisserännu ja pärast seda on paljud immigrandid tulnud Aasiast, enamasti Vietnamist ja Hiinast, aga ka Indiast ja mujalt. Koos loomuliku juurdekasvuga on elanikkond tänapäeval tõusnud 22 miljonile, kelledest iga neljas on väljaspool Austraaliat sündinud. Kuuskümmend protsenti elanikkonnast elab kuues linnas, osariikide pealinnades Sydney, Melbourne, Brisbane, Adelaide, Perth ja Hobart.

Õpingud Austraalias

Austraalia valitsus korraldas minusuguste immigrantide sõidu, ja selle eest pidime töötama kaks aastat valitsuse poolt määratud töökohtadel. Minu esimene töökoht oli Adelaide lähedal Lõuna-Austraalias kivimurrus suruõhuhaamriga lõhkeaine jaoks aukude puurimine. Hiljem sain tööle Adelaide ülikooli lähedal olevasse vabrikusse, alguses töölisena ja hiljem tehnilise joonestajana, mis tegi võimalikuks õpingute jätkamise õhtustel loengutel. Osa minu õpinguid Clausthali Mäeakadeemias tunnustati, ja nii sain esimesed kolm aastat töö kõrval osajaliselt õppides lõpetada. Viimased kaks aastat sain stipendiumi abil täisajaliselt õppida, koolivaheajal töötasin kaevurina seatina ja tšingi kaevandustes Broken Hill'is, ja 1955. aastal lõpetasin kursuse mäeinsenerina.

Abiellumine

Adelaide's olin jälle kohtunud Saima Soots'iga kellega olin juba Saksamaal läbikäigulaagris Austraaliasse sõitu oodates tuttavaks saanud, aga kes koos oma emaga varasemale laevale sai. Saima oli 14 aastasena koos emaga 1944. aastal Eestist lahkunud. Tema isa, Eesti mereväelane ja Pakri tuletorni ülem, oli jaanuaris 1941 arreteeritud ja alles palju aastaid hiljem saime teada et ta suri sama aasta augustis Kirovi vanglas. Saima vanaonu, kindralmajor Jaan Soots, suri samuti Venemaal vangistuses.

Saima ja mina abiellusime 1953. aastal ja kui 1956. aasta aprillis oma esimesele töökohale ühes Western Mining Corporation'i (WMC) kullakaevanduses Lääne Austraalias läksin oli meil juba väike tütar Ellen kaasas.

Western Mining Corporation

Kulla hind oli rahvusvahelise kokkuleppega aastal 1944 kinnistatud 35 ameerika dollarile untsi kohta. (Väärismetalle, kulda, hõbedat, platinat jne. mõõdetakse traditsiooniliselt *troy* untsides, mis on 30.6 grammi). Tootmiskulud Austraalias olid vahepeal kõvasti tõusnud ja niisiis oli kullakaevandustel sel ajal raske ots-otsaga kokku tulla. Kuidas sellega hakkama saada oli suurepärane kogemus noorele insenerile mis tuli kasuks hilisematel aegadel kui nõudmine mineraalide ja metallide järele ja nende hinnad läbisid mitmel korral madalperioode.

Töötasin alguses maamõõtjana (markšeiderina) maa-aluses kaevanduses, siis kaevanduse üldjuhataja tehnilise abina ja pärast seda ühe satelliitkaevanduse juhatajana.

Alguses elasime väikeses keskses nimega Bullfinch, umbes 1500 elanikku kelledest enamus olid kaevanduse töötajad ja nende perekonnad. Kliima oli kuiv ja suvel kuum, ehkki talvel võis temperatuur öösel minna alla nulli. Vesi tuli maapealse torujuhtmega 400 km eemal olevast Lääne-Austraalia pealinnast Perthist. Ehkki Bullfinch polnud päris liivakõrves vaid madalate eukalüptide ja võsaga kaetud alal oli seal suvel kuivaga tolmutorme. Kevadel pärast vihma oli aga ymbrus kaetud suurepärase metslilledega vaibaga. Need lilled olid looduskaitse all ja neid ei lubatud noppida. Ümbruskonna farmides kasvatati lambaid ja nisu. Satelliitkaevanduse keskus Marvel Loch 80 kilomeetrit Bullfinchist, kus hiljem elasime, oli palju väiksem, umbes 150 inimest, kaasa arvatud ümbruskonna farmerid. Kullamaak, mida seal tootsime, transporteeriti 50 tonniliste veoautodega peakaevanduse juures Bullfinchis olevasse rikastusvabrikusse.

Bullfinchis ja Marvel Lochis elades sündisid meie kaks poega Peeter ja Martin, mõlemad rajoonikeskuses Southern Cross'is olevas haiglas.

Austraalia mineraalidetoodang läheb enamasti maailmaturule, kuna kohalik nõudmine on väike. Olin alustanud tööd WMC juures just enne seda kui Jaapani tööstuse areng 1960. aastatel tekitas seal tugeva nõudmise mineraalidele. Austraalias avastati samal ajal suured alumiiniumi maagi boksiidi, rauamaagi, kivisöe, nikli jne. maardlad ja need võeti Jaapani turu rahuldamiseks kiirelt kasutamisele. Western Mining Corporation oli selle tegevuse esirinnas. WMC avastas 1950. aastate lõpul laialdase boksiidimaardla Perthi lähedal, mille tootmisele viimiseks rajati 1961. aastal koos maailma esimese ja sel ajal suurima alumiiniumi tootja Aluminum Company of America'ga uus firma Alcoa of Australia (A/A).

Veebruaris 1960 saadeti mind WMC peakorterisse Melbourne'i peadirektori tehniliseks abiks. Sellena oli üks minu kohustusi alumiiniumiprojekti arendamisele kaasa aitamine. Osalesin tehnilistes kõnelustes ja planeerimises nii Austraalias kui ka meie partnerite peakorteris Pittsburghis Pennsylvanias. Tööstusseadmed konstrueeriti kiirelt ja A/A hakkas juba 1963. aastal tootma alumiiniumoksiidi (alumina) ja alumiiniumi metalli. Järgmise 20 aasta jooksul laiendati seadmeid pidevalt kuni A/A sai maailma suurimaks alumiiniumoksiidi tootjaks.

Sealne boksiit ei ole ühes lademes vaid esineb mitmete umbes kahe kuni viie meetri paksuste maardlatena linnalähedase mägestiku lateriitses pealispinnas millel kasvab ainulaadne *jarrah* mets. Boksiidi kaevandamiseks tulevad puud ja muld eemaldada. Pärast kaevandamist taastatakse pinnas, istutatakse uus mets, ja kaevandatud maa-alad tagastatakse muudeks otstarveteks kasutamiseks. Aastate jooksul on see protseduur täiustatud rahuldavaks kõige rangemaid kriitikuid ja sarnaseid meetodeid kasutatakse nüüd Austraalias ka mahakäinud talumaade taastamiseks.

1960. aastate algusel avastasid WMC geoloogid maapealse rauamaagi maardla 320 km Perthist põhja pool Koolanooka Hills'is ja sealt hakati aastal 1966 esimesena Austraalias rauamaaki Jaapanisse välja vedama. Olin ka sellega tegevuses.

1964. aasta lõpul saadeti mind tagasi Lääne Austraaliasse, Kalgoorlie'sse WMC Lääne Austraalia tegevdirektori asetäitjaks, kes viis oma büroo üle osariigi pealinna Perth'i. Minu vastutuse hulgas Kalgoorlie's oli kogu firma tehniline keskus.

Jaanuaris 1966 avastasid WMC geoloogid niklit Kambaldas, kuiva soolajärve ääres Kalgoorlie'st 54 km lõuna pool. See oli esimene kord Austraalias niklit leida, piirkonnas kus varem olid ainult kullakaevandused olnud. Järgmise kümne aasta jooksul avastati seal ümbruskonnas niklit veel paljudel kohtadel ja Austraalia sai üheks suuremaks niklitootjaks maailmas.

Maailmaturul oli parajasti suur nikli puudus, aga teadsime et see ei kesta kaua ja WMC juhatus otsustas nii kiiresti kui võimalik tootma hakata. Maak esines mitmetes maa-alustes maardlates paari kilomeetrilise raadiusega piirkonnas. Esimese kaevanduse rajamine ja rikastusseadmete, jõujaama ning töötajatele asula ehitamine algas enne kui teadsime isegi esimese maagilademe mõõtmeid ja plaane muudeti pidevalt, vahest päev-päevalt, lisainformatsiooni laekudes. Sellisest kõikide reeglite vastasest protseduurist hoolimata ei tehtud vigu mida hiljem parandada ei saanud. Kellelgi ei olnud nädalalõppe ega puhkepäevi ja koosolekuid asjade arutamiseks peeti tihti koridoris pysti seistes. Tulemuseks oli, et niklikontsentraadi tootmine algas juba 17 kuud pärast seda kui esimene puurauk oli niklilademe läbistanud.

Tootmist tõsteti pidevalt. Rafineerimistehas nikli metalli tootmiseks alustas tegevust aastal 1970 ja sulatusahi 1972. aastal. Mõni aasta hiljem oli WMC maailma suuruselt kolmas nikli tootja.

Otsus kiirustada oli õige olnud, sest 1973-74 tõusid õlihinnad viiekordseks, mille tagajärjeks oli maailmamajanduse suurim madalseis 1930. aastatest saadik. Nikli ja muude metallide nõudmine muidugi kannatas selle all ning uue kaevanduse avamine poleks pikemat aega võimalik olnud. Ainukene metall mille olukord paranes oli kuld mille hinna kinnistamine lõppes ja see läks vabaturul tunduvalt kõrgemale.

Septembris 1967 oli mind peakorterisse Melbourne'i tagasi kutsutud, kus mind veebruaris 1968 nimetati WMC üldjuhatajaks (General Manager), 1970 direktoriks, 1971 peadirektoriks (Managing Director) ja 1974 lisaks ka juhatuse esimeheks (Chairman). Nende viimaste ametite üle võtmine langes kokku ülalpoolmainitud õlihinnade tõusu ja metallide nõudmise ning hindade suure langusega, mille all ka WMC muidugi kannatas. Minu varasemad kullakaevanduse kogemused olid nüüd suureks abiks.

Tagasi Eestis

Soomlased olid välja arendanud uue nikli sulatamise tehnoloogia ja seoses meile selle kasutamiseks loa andmisega septembris 1969 Soomes olles otsustasin Eestit külastada. Soome turismigrupi liikmena reisisin laeval *Tallinn* Helsingist Tallinna. Laeval kuulsin esmakordselt pärast peaaegu täpselt 25 aastast äraolekut eestikeelset raadiot. Sadamasse jõudes hakkasid silma punased loosungid tähistamaks "*Tallinna fäšistidest vabastamise 25. aastapäeva*". Niisiis teadsin, kes ma olen!

Olin oma tulekust telegrammiga ette teatanud ja vastas oli suur grupp sugulasi, eesotsas isa ja ema ja kaks nooremat venda, Jaanes ja Oolu. Puudus aga vanem vend Endel kes oli 1942. aastal vabatahtlikult Eesti julgestuspataljoni astunud, Bad Tölzi sõjakoolis ohvitserikursuse läbi teinud ja juulis 1944 Eesti diviisi 45. rügemendi kompaniiülemana Sinimägedes langenud.

Kuulsin siis ka lähemalt mis meie perekonnaga oli vahepeal juhtunud. Meie talu Läänemaal, rekvireerimiste tulemusena vähendatud 23 hektari suuruseks, nimetati 1947. aastal kulaklikuks majapidamiseks mis tähendas maksude mitmekordistumist. Ehkki perekond lahkus sealt, küüditati neid 25. märtsil 1949 Novosibirski lähedale. Augustis 1950 vahistati seal mõlemad vennad, 19 ja 18 aastat vanad, ja viidi KGB vanglasse kus neid süüdistati nõukogude vastasesse põrandaalusesse organisatsiooni kuulumises. Eitamine ei aidanud ja oktoobris mõisteti neid 25-ks aastaks töö-ja paranduslaagrisse pluss 5 aastat asumist, koos vara konfiskeerimisega. Sellega seoses võeti 1950. aasta jõuluõhtul isalt ja emalt ära kogu nende vähene vara ja müüdi külavahel oksjonil maha, alles jäeti ainult seljariided ja sööginõud. Järgmise aasta algusel saadeti Jaanes sunnitööle vasekaevanduses Dzezkazganis Kasahhi NSV-s ja Oolu söekaevanduses Vorkutas Põhja Jäämere ääres. Niisiis olime me kõik umbes samal ajal kaevurid, mina algasin varem vabatahtlikult ja venrjad veidi hiljem sunniviisiliselt.

Pärast Stalini surma märtsis 1953 olukord muutus. Oktoobris 1954 vabastati vennad amnestia alusel ja kogu pere sai enne 1957. aasta lõppu Eestisse tagasi.

Pärast esimest külastust käisin Eestis nii tihti kui võimalik, tänaseni olen seal olnud 30 korda. Nõukogude ajal pidid enne kui viisa sai kõik liikumised ja peatuskohad üksikasjalikult ette kavatsetud ja kinnitatud olema, aga pean ütlema et mul ei olnud võimudega kunagi mingisuguseid probleeme, ei Eestis ega ka Moskvast kus oli mitmel korral vahepeatus.

Western Mining edasi

Järgmine suurem avastus WMC uurijate poolt oli Olympic Dam'i vase, uraani, kulla ja hõbeda maardla Lõuna Austraalias aastal 1975. See on nüüd osutunud kõigi aegade suurimaks uraanimaardlaks (neli korda suurem kui järgmine) ja tänapäeval suuruselt neljandaks vasemaardlaks ning viiendaks kullamaardlaks maailmas, mille lõplikud piirid ei ole veel kindlaks tehtud. Maagilade on kaetud 350 meetri paksuse aherkivimite kihiga, ilma mingisuguste maapealsete märkideta selle olemasolust. Koht on keset tühja poolkõrbe, 250 kilomeetrit lähemast asulast, ja seal otsustati puurida geoloogilise tuletuse alusel mis sattus kokku gravimeetriliste ja magneetiliste anomaaliatega. Sellise sügavalt peidetud maardla leidmine oli suur saavutus meie geoloogidele.

1978. aastal vääristati mind Austraalia tööstuse arendamise eest Knight Bachelor'i tiitliga. Käisime Saimaga seda Buckinghami palees Londonis kuninganna Elizabeth II käest vastu võtmas.

Maailmamajandus oli esimesest õlihindade tõusust üle saamas kui need 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate alguses jälle neljakordistusid. See surus mineraalide ja metallide nõudmist ning hindu jälle tugevalt alla, välja arvatud kuld mille hind oli jaanuaris 1980 kõrgem kui kunagi enne. Sellele lisaks oli Austraalias sel ajal tugev uraanivastane liikumine, Lõuna Austraalia töölispartei valitsus oli uraani tootmise vastu ja protestijad katsusid uurimis- ning konstruktsioonitöid takistada. Kõigist nendest probleemidest saime aga üle ja vase, uraani, kulla ja hõbeda tootmine algas 1988. aastal. Kuna metallidest pidi viimane raadioaktiivsus eemaldatud olema siis on Olympic Dam'i maagi metallurgiline töötlemine ja selleks vajalikud seadmed eriti ulatuslikud.

Lisaks kaevandus- ja rikastusseadmetele, sulatusahjule ja raffineerimistehasele tuli ehitada mitmele tuhandele töötajale ja nende perekondadele kaevanduse lähedale uhiuus linn nimega Roxby Downs. Vesi linnale ja tööstusotstarbeks tuli pumbata 100 km. kauguselt maa-alusest reservuaarist, kuna elekter tuli kõrgepingeliiniga 250 kilomeetri kaugusest jõujaamast. Ka Olympic Dam projekti laiendati hiljem mitmel korral, kuni see sai suurimaks allmaakaevanduseks Austraalias.

Peale nende suurte avastuste oli WMC-l aastate jooksul mitmeid väiksemaid uurimisprojekte, leide ja osalemisi Austraalias, Kanadas, USAs, Soomes, Hollandis, Brasiilias, Tšiilis, Kuubas, Prantsuse Guajaanas, Filipiinides, Usbekistanis, ja Hiinas. Lisaks mineraalidele ja metallidele tootsime ka õli ja maagaasi Austraalias ja USA-s. Oli ka projekte mis olid ebaedukad, aga üldtulemusena WMC kasvas üheks suuremaks kaevandusfirmaks nii Austraalias kui ka kogu maailmas.

Areng ei olnud probleemideta. Pärast juba mainitud õlihindade kahel korral mitmekordistumist oli Nõukogude Liidu kokkuvarisemise üheks tagajärjeks 1990. aastate algusel suure osa nende metallitoodangust suunamine maailmaturule. See tekitas tugeva ülepakkumise ja hinnalanguse. Järgnes rahanduskriis Aasias. Mäetööstuse tasuvus kogu selle aastakümne jooksul oli väga madal, kuni Hiina majanduse areng avas 2000. aastate alguses uue ja kiiresti kasvava turu mis nõudluse ja pakkumise jälle paremasse tasakaalu viis.

Suhted välismaaga

Kõik WMC rauamaagi toodang läks Jaapanisse. Osa meie niklit, vaske ja uraani müüdi Euroopasse ja USAsse, aga ka suur osa nendest läks Jaapanisse. Niisiis olid suhted Jaapaniga meile väga tähtsad. WMC peadirektorina olin ma alguses

Australia-Japan Business Cooperation Committee (Austraalia-Jaapani Ärialase Koostöö Komitee) juhatuse liige ning hiljem (aastatel 1985-1991) selle president. Jaapanis käisin mitu korda aastas. Ka Saksamaaga oli meil ärisidemeid ja aastatel 1974-1987 olin ma Australian-German Association'i (Austraalia-Saksa Ühingu) asepresident.

Muid kohustusi

1980. aastatest alates olin peale WMC veel mitmete teiste firmade juhatuse esimeheks või direktoriks. Austraalias olid need osalt mäetööstuses nagu Alcoa of Australia ja sel ajal Austraalia, nyud maailma suurim kaevandusfirma Broken Hill Pty. Ltd. Need kolm olid konkurendid, aga nende põhiline tegevus oli eri metallide ja mineraalidega ja niisiis oli mul võimalik samal ajal kõigi kolme juhatuse esimees olla. Muude kohustuste hulgas olin samal ajal ühe Sveitsi kindlustusseltsi ning Saksa edasikindlustusseltsi Austraalia harufirmade juhatuse esimees, jällegi kindlustustegevuse eriharudes.

Kohustused väljaspool Austraaliat suurenesid kui mind kutsuti Aluminum Company of America ja Sara Lee Corporation'i direktoriks USA's ja Degussa AG direktoriks Saksamaal. Degussa tegeles väärismetallide töötlemisega ja kemikaalide, arstirohtude ning täpsusinstrumentide tootmisega ning Sara Lee tootis toiduaineid, riideid ja tarbekaupu. Need mulle mittetuttavad tegevusalad oli eriti huvitavad kuna sain võrrelda erinevaid tööstusalasid. Peale selle olin tegev mitmetes nõuandvates kogudes Austraalias, USA's ja Hiinas. Eestis olin 1990. aastal asutatud Peaministri Välismajandusekspertide Nõukogu liige. Paar aastat hiljem küllastasin sellega seoses ka põlevkivikaevandusi Ida-Virumaal, aga kuna Eesti valitsus oli otsustanud põlevkivi kaevandamist mitte laiendada vaid pigem vähendada siis polnud võimalust seal tegutseda.

Lisaks olin Business Council of Australia (Austraalia Ärinõukogu) asutaja-president 1983-84, Australasian Institute of Mining and Metallurgy (Australaasia Kaevandus- ja Metallurgia Instituudi) president 1990, Australian Academy of Technological Sciences and Engineering (Austraalia Tehnoloogiste- ja Inseneriteaduste Akadeemia) president 1995-97.

Business Council of Australia liikmed on 100 Austraalia kõige suurema firma juhid. Council'i eesmärgiks on selgitada elanikkonnale ja valitsusele majandusliku arengu tähtsust, soovitada ning toetada sellist arengut, ja seda soodustavat poliitikat ning tegutsemisviise. Olin asutamist plaanitseva grupi esimees ja siis Council'i esimene president.

Australasian Institute of Mining and Metallurgy liikmed on 10,000 mäetööstuses ja sellega seoses olevatel aladel töötavat spetsialisti – geoloogid, mäeinsenerid, metallurgid, keemikud jne. Instituut toetab nende erialalist väljaõpet ja arengut, uue ja parema tehnoloogia arengut, ja esindab oma liikmete elukutselisi huvisid. Instituudi tegevusala hõlmab peale Austraalia ka Uus Meremaa, Uus Guinea, Indoneesia ja Fidzi saared ja nendes oli 1990. aastal kokku 38 Instituudi haru.

Australian Academy of Technological Sciences and Engineering on üks neljast õpetatud akadeemiast Austraalias. Teised on Academy of Science (Teaduste Akadeemia), Academy of the Social Sciences (Sotsiaalteaduste Akadeemia) ja Academy of the Humanities (Humanitääradakadeemia). Nagu nimi ütleb, tegeleb see akadeemia tehnoloogiliste ja inseneriteadustega. Akadeemikuid on 700 ümber.

Rändamine

Seoses kõigi oma kohustustega rändasin peaaegu 40 aastat pidevalt ümber maailma. Arvestan, et olen käinud väljaspool Austraaliat 195 korda, külastanud enamusi maid kõigil viiel mandril ja lennanud rohkem kui 7 miljonit kilomeetrit, mis on umbes 10 korda kuu peale ja tagasi. Seda maad kattes olen elanud ühe terve aasta (365 päeva x 24 tundi) lennukites. Peale välisreiside on olnud veel lugematuid lende Austraalias.

Tänapäev

Aastal 1999 läksin vanaduspuhkusele ja panin kõik oma ametid maha. Elame vaikselt Melbourne'is. Meil on kolm last, tütar ja kaks poega, ja kuus lapselast. Kõik meie lapsed, nende abikaasad, ja lapselapsed on Eestit külastanud, mõned nendest mitu korda. Nad on oma põlvnemisest teadlikud ja huvitatud ja kõik on Austraalia kodakondsuse kõrval Eesti kodakondsuse saamiseks avaldused sisse andnud või seda tegemas.

Melbourne, 26. juuli 2010